

MATÜRİDİLİK VE TÜRK TEFekkÜR DÜNYASINDAKİ YERİ

Prof. Dr. İsmail YAKIT

Akdeniz Üniversitesi (E.) Öğretim Üyesi ANTALYA

Matüridî Kimdir?

Matüridîliğin ilkelerine geçmeden önce, kurucusu İmam-ı Matüridî'nin kim olduğu hususunda bilgi vermemiz gerekecektir. Literatürde tam ismi Ebu Mansur Muhammed bin Mahmut es-Semerkandî el-Matüridî el-Hanefî olarak geçmektedir. Ebu Mansur künyesi, Muhammet (=Mehmet) ismi, Mahmut babasının adı, Semerkandî El-Matüridî de doğum yeri olan coğrafi nisbedir. Mensup olduğu fıkhi ekol el-Hanefî olarak belirtilmiştir. Matüridî aynı zamanda şöhretidir. Bazı kaynaklarda ayrıca “*İmamü'l-hüda*” (Hidayet önderi), “*alemü'l-hüda*” (hidayet meş'alesi), “*imamü'l-etrâk*” (Türklerin önderi) gibi lakapları vardır.

Matüridî, Bugünkü Özbekistan'ın Semerkant şehrinin Kuzey Batısına çok yakın bir köy olan Matürid'de doğmuştur. Bu köy şimdi Semerkant'ın Mahallesi haline gelmiş bir haldedir. Her ne kadar bazı yayınlarda İranlı gibi gösterilmeye çalışılsa da, aslen Türk olduğu ekseri kaynaklarda yer almaktadır. O tarih boyunca bir Türk yurdu olan Semerkant'lı olup, Türkistan'da Türk kültür muhitinde yetişen, ismi en çok Türk illerinde anılan görüş ve düşünceleri çok etkin olmasına rağmen o nispette de ihmal edilmiş büyük bir Türk bilginidir.

Matüridî'nin doğum tarihi hakkında ihtilaf vardır. Bazıları onun M. 852, 862, 863 gibi tarihler verse de, biz onun H. 240/M. 854'de doğduğunu düşünmekteyiz. Çünkü devrin âlimlerinden 862'de vefat eden Muhammed bin Mukatil'in çocukken talebesi olduğu dikkate alınırca doğum tarihinin yaklaşık 854 olduğu kabul edilebilir. H.333/ M. 944'de vefat ettiğine göre 90 yıllık (Hicrî takvime göre 93 yıl) bir ömür sürmüştür. Mezarı Semerkant'ın Çakerzide mahallesindeki bilginler mezarlığına defnedilmiştir. 2005 yılında kabri üzerine bir türbe yapılmıştır.

İmam Matüridî'nin hayatı hakkında maalesef pek fazla bir bilgimiz yoktur. Doğduğu ve yaşadığı dönemde Semerkant, Sâmân oğullarının yönetimi altındaydı. Matüridî'nin nasıl bir eğitim aldığı tam olarak bilmiyoruz ama İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin yolundan gittiği

ve fikirlerini geliştirdiği ehl-i sünnet çizgisinden ayrılmadığı kesindir. İmam-ı Azam ekolünden gelen dönemin en iyi hocalarından dersler almıştır. Onun hocaları arasında; Ebu Bekr Ahmet b. İshak el-Cüzcanî, Ebu Nasr Ahmet b. El- Abbas el-Iyazî, Muhammet b. Mukatil el-Razî, Nusayr b. Yahya el-Belhî, Ebu Bekr Muhammet b. Ahmet el-Cüzcanî yer almaktadır. Yine kaynakların verdiği bilgilere göre ordugâhlarda ve medreselerde dersler vermiş birçok talebe yetiştirmiştir. Talebeleri arasında meşhur olanlar; Ebu'l-Kasım İshak b. Muhammet b. İsmail el-Hakîm es-Semerkindî, Ebu'l-Hasan Ali Saîd er-Rüştüğfenî, Ebu Ahmet b. Ebi Nasr Ahmet el-Iyazî, Ebu Muhammet Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî'dir.

İmam Matüridî'nin eserlerine gelince, günümüze ulaşmış iki temel eseri vardır: Bunlar bir akaid kitabı olan "*Kitabu't-Tevhid*" ile Kur'an tefsiri olan "*Te'vilatu'l-Kur'an*" adlı eserleridir. Tefsirinden anlaşıldığı kadarıyla fıkıh alanında da bir otorite olduğu görülen Matüridî'nin fıkhi görüş ve düşüncelerini ve fetvalarını içeren bir kitabı varsa da maalesef bize kadar ulaşamamıştır.

Matüridî, kendinden önce ve kendi devrinde ortaya çıkmış farklı görüş ve düşüncelerle mücadeleye girmiş Karamatîler, İsmailîler ve Bağdat Mutezililerine tenkitleri eserlerinde yer almaktadır. Kendisinden yarım asır kadar önce yazılmış eserlere de tenkitler yazmıştır. Belh ve Mezar-ı Şerif'e kadar gittiği bilinmektedir. İlkeli ve prensipli bir kişiliği vardır.

Matüridîlik Nasıl Ortaya Çıktı ve Belli Başlı İlkeleri

Matüridîliğe geçmeden önce Matüridîliğin ortaya çıkmasına sebep teşkil eden hususlara kısaca bir göz atalım. Bilindiği üzere Ehl-i sünnet, Hz. Peygamber ve sahabesinin yolunu izleyenler ve bit'atlere karşı çıkanlara verilen bir isimdi. Hicri IV. Asırdan itibaren Şia karşıtı olarak ele alındı. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat adıyla ortaya çıkan bu mezhep itikadî açıdan Selefiye ve Halefiye olarak ikiye ayrılır. Selefiye, ehl-i hadis olarak da bilinir. Bunlar Kur'an ve sünnette belirtilen hususlar üzerinde akıl yürütmeden, şahsi rey ve kanaatte bulunmadan, müteşabih (=yorum kabul eden) ayetleri her hangi bir te'vile başvurmadan zahiri anlamlarıyla kabul ederler. Allah'ın sıfatları ve diğer inançlar konusunda fikir yürütmezler. Bunların ilk resmi temsilcisi Ahmet İbn Hanbel'dir. O, fıkhıta uyguladığı hususu itikatta da uygulamıştır. İbn Hanbel'in inanç ve düşünceleri "Hanbelizm" adı altında İslam dünyasında gelenekçi, Arap örfünü din haline getiren bir akım halinde günümüze kadar devam etti. Bugün mezhep olarak olmasa da zihniyet olarak Taliban ve benzeri bir çok fraksiyon bu kategoridendir. Selefililiğin en aşırı ucu olan Haricîliğin tesiriyle bugün Vahhabîlik cereyanı Suudi Arabistan'da benimsenmiştir.

Selefililiğe karşı oluşturulan "*Ehl-i sünneti amme*" de denen Halefiyye; onların aksine müteşabihler üzerine düşünmenin ve onları muhkem ayetlerin ışığında tevil etmenin Kur'an mantığına uygun olduğunu, dini meseleleri anlamada, yüce hakikati ortaya çıkarmada ve naklî bilgileri yorumlamada aklın vazgeçilmez bir hakem olduğunu söylüyordu. İşte bu görüşte olanlar da iki büyük isim tarafından temsil edilen iki büyük itikadî mezhep olarak ortaya çıktı: Eş'arîlik ve Matüridîlik.

Eş'arîlik, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî tarafından Bağdat'ta oluşturulan bir Ehl-i sünnet akidesidir. Kendisi önceleri Mutezile'nin önde gelen imamlarındandı. Hocası Cübbâî ile yaptığı bir tartışmadan sonra ayrılmıştır. Nakle akıldan daha fazla önem verir. Şafîî ve Malikî gibi fikhî mezhep taraftarlarınca benimsenmiştir. Bakillanî, el-Cüveynî, Gazzalî, Fahreddin-i Razî, el-İcî ve Seyyid Şerif el-Cürcanî gibi meşhurlar Eş'arî'dir.

Gelelim Matüridîliğe; Semerkant'ta oluşturulan ve Türklerin İmamı denilen İmam Matüridî'nin sistemleştirdiği bir itikadî ekoldür. Hanefî mezhebine mensup olanların itikadî sistemidir. Matüridî'ye gelene kadar bu sistem "*Hanefîlik itikadî*" olarak bilinirdi. Ebu Hanife'nin usulünü sistemleştirmiştir. Matüridîlik, Eş'arîlikten daha güçlü olmasına ve akla onlardan daha fazla yer vermesine rağmen geri planda kalmıştır. Bunun sebeplerini daha ileride bahsedeceğiz. Ancak şu kadarını ifade etmek gerekir ki, Arap bir imam olmayışı ve bazı dini görüşlerinden dolayı Eş'arî kadar ilgi görmemiştir. Ebu Muhammed Pezdevi, Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, Ebu Hafs Ömer en-Nesefî gibi meşhur Türk bilginleri Matüridî' ekoldendir.

İman-Amel İlişkisi

Matüridî'ye göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Bir kimse dil ile iman ettiğini söylese kalp ile tasdik etmezse mümin olmaz. Kişi dil ile söylemeyip sadece kalp ile tasdik etse dahi mümin olur. "*İnanç henüz kalplerinize yerleşmedi*" (Hucurat, 14) ayetini delil getirir. Ayrıca Mücadele suresi 22. Ayetinde geçen "*İşte Allah imanı bunların kalplerine yazmış*" ayetinde iman, kalbe izafe edilmektedir. Öyleyse imanın temel ilkesi kalp ile tasdik etmektir. Tasdik doğrulamaktır, onaylamaktır. Zıttı tekziptir. Yani yalanlama veya inkârdır. Şu halde tekzip, inkâr niyetiyle ifade edilirse bu da "*küfür*"dür. İmanın kalpte meydana gelmesinde bilginin önemli bir rolü vardır. Cehalet bazen inkârın sebebi olabilir. İnsan iman veya küfür konusunda muhayyerdir.

Matüridî, İmam-ı Azam'dan mülhem olarak imanla ameli ayırır. Bu ayrımı çok daha ileriye götürür. Çünkü ona göre kişi, sadece kalp ile tasdik etmiş ama imanını dil ile söylememişse o kişi mümindir. Kimde imanın olduğunu biz bilemeyiz. Onu ancak Allah bilir. Kişinin dinden çıktığına dair hükmü, açık bir küfür olmadıkça, kimse veremez. Zahirî bir argüman yoksa kimse kimseye kafir diyemez. Bilindiği üzere, diğer mezhepler, ameli olmayanın imanını da yoktur "*men la amele, la imane lehu*" diyorlardı. Gerek İmam-ı Azam ve gerekse Matüridî'ye göre iman ayrı amel ayrıdır. İmanda taklit olmaz. Taklit ameldedir.

Matüridîye göre adam öldürmek, içki içmek, zina etmek gibi büyük günahlar, kişiyi imandan çıkarmaz, kişiyi dinsiz yapmaz, ancak ahlaksız yapar Hâlbuki Mu'tezile ve Haricilere göre ise kişi kâfirdir. Eğer kişi dinle alay etmiyorsa, hafife almıyorsa, açıkça inkâr etmiyorsa kâfir olmaz. Matüridîye göre, amel imanın bir cüz'ü yani bir parçası değildir. İbadet etmeyen bir kişi kâfir olmaz. Haricilerin önemle üzerinde durdukları "*beyne'l-küfri ve'l-imân, terku's-salat*" Namazı terk etmek, imanla küfür arasındadır şeklindeki rivayeti pek dikkate almaz. Çünkü Allah, ibadeti terk eden bir kişi için dünyevi bir ceza getirmemiştir. Namazı terk edene, oruç tutmayana dünyevi bir ceza koymamıştır. Zina eden toplumun ahengini bozduğu için ceza koymuş ama onun dinden çıktığını söylememiştir. Zina eden fâsıktır, ahlaksızdır. Ona kâfir muamelesi yapılamaz. Ayrıca kimseye zorla ibadet de

ettirilemez. Kısaca Matürîdîye göre amellerin terki imanı gidermediği gibi, ibadetlere devam da imanı artırmaz. Çünkü ameller imandan bir parça değildirler. Küfrün olduğu yerde iman, imanının olduğu yerde küfür bulunmaz. İmanın sebebi akıl ve bilgidir, ibadet değildir. Ancak ibadetin sebebi imandır.

Matürîdî akla önem verdiği kadar özgürlüğe de önem verir. Eğer özgürlük yoksa, imanın bir anlamı olmaz. Toplumlar için de durum aynıdır. Özgürlüğün olmadığı, bir anlamda bayrağın dalgalanmadığı yerde Cuma namazının kılınamayacağı hususu onun fetvalarına kadar yansımıştır. Seferberlik halinde bir kadın, ülkenin özgürlüğü için, kocasından izin almadan sefere katılabilir.

Matürîdî ekole göre, ilim amelden daha üstündür. İlim için yola çıkanın masraflarını o beldenin çekmesi zorunludur. İlim için anne-babadan izin almak zarureti yoktur. Kadınlar kocalarından ibadet için izin almak zorunda olsalar dahi, ilim tahsil etmek için yola çıkma hususunda izin almak zorunda değildirler. Çünkü ilim kadın ve erkeğe bir farz-ı ayındır. İlim farz olunca cehalet haram olur.

Allah'ın Varlığının Akılla Bilinmesi

Matürîdî dini **tevhit, ahlak ve ibadet**'ten ibaret görür. Tevhit Allah'ın Bir'liğidir. İmanın başı tevhittir. Yani İslam dininde en önemli iman ilkesi Allah'a imandır. Mümin ezeli, ebedî, zat, sıfat ve fiilleriyle kaim bir Allah'a inanmakla yükümlüdür. Allah'ın varlığı ve Bir'liği naklen olduğu kadar, aklen de sabittir. Kişi kendisine şeriat gelmemiş olsa bile yani nakilden haberdar olmasa bile aklen ve mantıken Allah'ı bulmak ve bilmek zorundadır. Çünkü akıl, evrendeki bütün varlıkların hareketlerini düzenleyen, evrene nizam ve ahengini veren, her şeyi yerli yerine koyan bir varlığın mevcudiyetini bilir ve tasdik eder. O'nun eşi ve benzeri olmadığını da anlar. Çünkü Allah insanlara temyiz kabiliyeti denilen hayırla şerri ayırt etme ve aklını kullanabilme gücü vermiştir. Aklı olanlar dini yönden mükelleftirler. Aklı olmayanlar ise böyle bir sorumluluğa sahip değildirler. İşte bundan dolayı akıl sahipleri akıllarını kullanarak yaratan ve Bir olan Allah'ı bulmak ve bilmek zorundadırlar. Ancak ibadetlerin ne şekilde yapılacağını akılla bilemezler. Onun için bunları peygamberlerden öğrenebilirler.

Matürîdîye göre Allah'ın her yarattığının bir hikmeti vardır. Biz bu hikmeti akılla bulup araştırıp bilebiliriz. Eş'arîye göre bilemeyiz. Matürîdî haramlar hakkında onlar kötü olduğu için Allah haram kılmıştır derken, Eş'arî ise Allah haram ettiği için onlar kötüdür der.

Matürîdî'ye göre Allah'ın zatına ve fiillerine ait bir takım sıfatları vardır. Bu sıfatlar O'nun Zâtı'nın aynı da değildir, gayrı da değildir. Sonradan olma veya yaratılmış da değildirler.

Din İle Şeriat Arasındaki Fark

Matürîdî tıpkı İmam-ı Azam gibi din ile şeriatın farkını ele almıştır. Aralarındaki farkları açıklamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, ona göre din, tevhit, ahlak ve ibadet'ten oluşur. Bunlar dinde değişmez ilkelere. Peygamberler din getirir. Akıl ise, getirilen bu dini tasdik eder. Vahiy gelmese de akıl bunları bulur ve bilir. Onun için insanoğlu Allah'ı akılla bulur ve bilir. Kendisine şeriat gelmese de, ulaşmasa da kişinin Allah'ı akılla bulması vaciptir.

Şeriat, bir dinin uygulama şekli ve din bilginlerinin yorumları ve içtihatlarıdır. Bu husus dinde değişebilir. Bir peygamberin getirdiği şeriat bir başka peygamber tarafından değiştirilebilir ama din değiştirilemez yani tevhit, ahlak ve ibadet ilkeleri değişmez. Bu itibarla bütün peygamberler aynı dini yani İslam'ı getirmiş ama şeriatları farklıdır.

İlk defa olarak şeriatla, hükümlerin akılla askıya alınabileceğini söyleyen İmam Matürîdî'dir. Gerçi bazıları Matürîdî'nin akılla ayetin hükümlerinin kaldırılabilmesini söylemiştir diyor ama ben bu ifadeye katılmıyorum. Hüküm kalkmıyor, ayet nesih de olmuyor. Zaten o nesih kabul etmez. Sadece sosyal, ekonomik ve siyasi vb. konjoktür gereği hükümün askıya alınabileceğini söylemiştir. Buna dayanak olarak da şu olayı dikkate alır. Hz. Ömer'in teklifiyle Hz. Ebu Bekir'in zekât verilecek zümrelerden "*müellefe-i kulüb*" e yani kalpleri İslam'a ısındırılması gereken gayr-i Müslimlere zekât verilmesi hükümünü askıya almışlardır. Ayetin zahir anlamında zekât verilebilecek kişiler arasında yer almasına rağmen, bu hükümü uygulamamışlardır. Bir nevi bu hükümü, zekâta tercih edilecek zümreden addetmemişlerdir. Zira devrin siyasi ve toplumsal konjoktürü buna müsait değildi.

Matürîdî hırsızın elinin kesilmesi konusundaki cezanın Arap kültüründe uygulanan ve bunun o toplum için caydırıcı bir ceza olduğunu söyler. Bugün bu ceza caydırıcı mıdır? Hukukta bir kural vardır. Bir hükümün sebebi ortadan kalkarsa hüküm de kalkar. Aslında hüküm kalkmıyor, sadece uygulanmıyor, yani askıya alınıyor. Eğer caydırıcılığını yitirmişse, o hükümün bir anlamı kalmaz. Alternatif caydırıcı başka cezalar konabileceğini Matürîdî teklif etmektedir. Aslında Matürîdî burada, ayetin zahir anlamından ziyade, nass anlamını dikkate almaktadır. Nass anlam ise, o ayetten maksadın ne olduğunun iyi anlaşılmasıdır.

Diyanet ve Siyaset Ayrımı

İslam'da hiçbir mezhep dini siyasetten ayırmıyorken, Matürîdî dini siyasetten ayırıyor ve hatta onu siyasetin üstünde tutuyor. Ona göre siyaset hiçbir zaman dinî bir kurum değildir. Siyaset olsa olsa insanların problemlerini, çözen bir kurumdur. Diyaneten doğru olan siyaseten yanlış veya siyaseten doğru olan diyaneten yanlış olabilir. Mesela "*El-eimmetu min Kureyş*" (İmamlar Kureyş'tendir) yani devlet başkanları Kureyş'tendir şeklinde hadis olarak rivayet edilen aslında hadis olmayan bu söz, Matürîdî'ye göre diyaneten yanlış ama siyaseten doğru bir sözdür. Çünkü din kendi konusunda en doğru ve en adil olanı önerir. Siyaset ise toplumun problemlerini çözmede en uygun olanı önermek zorundadır. Devlet başkanının Kureyş'ten olması siyaseten doğru olarak verilmiş bir karardır. Çünkü Kureyşliler, Haşimiler ve Ümeyye oğullarından müteşekkil büyük ve yönetim geleneği olan bir kabileydi. Mekke'nin, Kâbe'nin yönetimi bu kabile tarafından yürütülmüş ve Araplar bu kabileye itaat ediyorlardı. Öyleyse İmamın (=devlet başkanının) bu kabileden seçilmesi siyaseten doğru bir karardı. Yönetim dini bir konu değil, siyasi bir konu idi ve insanlara bırakılmıştır. Nitekim

Matüridî bu konuda “*Ed-diyānetu min yedi’l-enbiyai, ve’s-siyasetu min yedi’l-mülûki*” (din peygamberlerin elinde, siyaset meliklerin elindedir) Yani din peygamberlerin, siyaset ise hükümdarların işidir demektedir.

Matüridî, dinin siyasette kullanılmasına da karşı çıkmıştır. Kaldı ki Eş’arîler siyasilerin dini kullanmasına biz engel olamayız derken, Matüridîlikte siyasilere engel olmada söz hakkımız vardır. Matüridî’nin siyaset hakkında verdiği bir fetva uzun süre tartışılmış ve bu fetvayı onun ihmal edilme sebeplerinden biri olarak gösterenler de vardır. Sâmani’ler döneminde hutbede hükümdarlara dua edilirken, şahlar şahı, padişahlar padişahı anlamında “*şehinşah*” denmesine karşı çıkmıştır. Hatta fetvasında “*kim böyle bir hutbeyi okursa dinden çıkmış olur*” demiştir. Ona göre bu sıfat aslında Cenab-ı Allah’ındır. Hükümdarlara bu söylenemez ve hükümdarlar da bunun söylenmesi için baskı yapamaz. Aksi takdirde din, siyasetin emrine girmiş olur. Kimse Allah adına din adına toplumu yönetemez, O’na ait bir sıfatı kendine mal edemez. Kimse zulmü adalet, adaleti de zulüm olarak gösteremez. Dinden çıkar demiştir.

Bilginin Kaynağı ve Değeri

Doğru bir bilginin elde edilmesi konusunda Matüridî, üç temel kaynağın önemi üzerinde durur. Bunlar **hissiyat, akliye ve nakliye** terimleriyle ifade edilen bilgi kaynaklarıdır. Hissiyat’tan duyu organlarının bize getirdiği intibalar veya izlenimleri anlarız. Fizik ve fizyolojik bir arıza olmadığı sürece duyular bize doğru izlenimler getirir. Akıl eğer onu yanıltacak bir engel olmadığı sürece salim kararlar verir. Nakil de eğer doğru bir kaynaktan geliyorsa temel bir bilgi kaynağıdır. Matüridîye göre salim duyular, salim bir akıl ve vahyedilmiş hakikat yani Kur’an temel bilgi kaynağıdır. Matüridî Kur’an’ı doğru bir bilgi kaynağı olarak görür. Çünkü o, nakle gelen haberi ikiye ayırıyor: *Resulün haberi* ve *Resulden gelen haber*. Resulün haberinden kasıt, vahyedilmiş ve gününde kayda geçmiş Kur’an ayetleridir. Bu, Resulün bize bıraktığı en doğru haberdur. Yani vahiydir. Resulden gelen haberden kasıt raviler tarafından bize kadar gelen hadislerdir. Hadisler gününde zapta geçmediği ve Hz. Peygamber’in vefatından çok sonraları toplanmaya başladığı, siyasi ve sosyal olaylar neticesi uydurmalarla karıştığı için, özellikle Emeviler döneminde çok suiistimale uğradığı için, bu haberler (hadisler) Kur’an’a arz edilmedikçe doğru haber niteliğini taşımaz. Bu husus onun metodolojisini de vermektedir. Gerçekten hadisleri ayıklamada rivayet zincirinden ziyade hadis kritiğinin yolunu da göstermektedir. Hadisler Kur’an hükümlerine ters düşmemelidir. Matüridîye göre gerek duyuların getirdiği, gerekse aklın kıyas ve istidlal yoluyla elde ettiği bilgiler ve gerekse vahiyle gelen bilgilerin tek hakemi de yine akıldır. Matüridî, kendi çapında İslam dünyasının rasyonalist bir mütefekkiridir. O rasyonalistliğini, doğmatizme götürmez.

Matüridî’ye göre imanın temelinde bile akıl vardır. Eğer kişi imanını akılla temellendirmiyorsa, imanı geçersizdir. Çünkü o imanını hiçbir şekilde savunamaz. Ona göre gerçekten akla dayanmayan bir dindarlık baş belasından başka bir şey değildir. Devrinde sufilerin, akıl aleyhtarı dindarlıklarına karşı çıkmıştır.

Matürîdî, tasavvufun çok önem verdiği entiüsyonizmi (=sezgicilik) güvenilir bir kaynak olarak görmez. Sezgi ve hads yoluyla elde edilen bilgiler sübjektif veriler olduğu için objektif değer taşımazlar. Dervişin iç dünyasında oluşan sezgi kökenli bilgiler, din konusunda delil teşkil etmez. Onun için Matürîdî sufizme hep mesafeli durmuştur. Kalb kavramını akıl anlamında kullanmıştır. Tasavvufi anlamda kullanmaz.

Metodolojisi

Matürîdî'nin metodolojisi hususunda yukarıda kısmen bahsetmiştik. Maddeler halinde sıralarsak şunları söyleyebiliriz:

1-Matürîdî'nin tefsirinde Selefîye, Mutezile ve filozoflardan ayrı bir metod izlemiştir. Kur'an'ın akılla yorumlanması esastır. Ancak bu yorumlamada muhkem ayetlere dayanarak müteşabihler te'vil edilebilir. Bu konuda Selefîyeden ayrılır. Selefîyyeye göre, Kur'an ancak hadisle yorumlanabilir. Felsefe ve te'vile dayalı yoruma izin yoktur. Mutezile'de Kur'an ve akıl çelişirse akıl tercih edilir. Filozoflara göre gerçek ancak akılla bilinir.

2-Matürîdî'nin tefsirdeki metodu dirayet metodudur. Akli yorumlar ağır basar. Zaten o tefsirinin adına tefsir kelimesini değil te'vil kelimesini kullanmıştır. Ona göre tefsir, ayetlerin nüzul sebeplerini bilen sahabenin işidir. Bir başka ifadeyle tefsir, Allah kelimandan kastedilen şey hakkında kesin hüküm vermektir. Te'vil ise yorumlardan birini tercih etmektir. Çünkü Kur'an'da aklediniz, düşününüz, araştırınız anlamında pek çok ayet vardır. Öyleyse bu işlemler sonucu elde edilen yorumlardan birini tercih etmelidir. Bunun adına da te'vil derler. Ona göre, Kur'an'ı yorumlamada Allah'ı şahit göstererek kendi görüşlerini Allah'ın muradı gibi sanmaya yer yoktur.

3-Matürîdî ayetleri ayetlerle tefsir etmiştir. Asılsız haber ve hurafelerden kaçınmıştır.

4- Ayetlerin temel kavram ve kelimelerinin etimolojik ve semantik anlamları üzerinde durmuştur. Retorikten istifade etmiş ve ayetlerin nüzul sebeplerini dikkate almıştır.

5-Matürîdî, dine akıl, ilim, hoşgörü ve taassuptan (bağnazlıktan) uzak bir tavırla yaklaşır. Açık bir inkâr olmadığı sürece kimse kimseye kâfir deme hakkına sahip değildir.

6-Fıkıh'ta Ebu Hanefî'nin yolundadır. Fıkıh ona göre, insanın lehinde ve aleyhinde olan her şey demektir. İnanç ve fiilleri fıkıhın konusudur. Daha sonra inanç meseleleri fıkıhtan ayrıldı. Dinî konularda özellikle fıkıhta akıl ve kıyasa önem verdiği için re'y taraftarı diye anılan gruba dâhil olmuştur.

7-Matürîdî, hadis adı altında nakledilen sözlerin Kur'an'ın onayına sunmadan doğru kabul edilmesine karşıdır.

8-Akıl Allah'ın insanlara verdiği en yüce bir nimettir. Her şeyin sebebini araştırmak, bilimde ilerlemek, dinde yanılığa düşmemek için her zaman kullanacağımız bir nimettir. Akıl, düşünür, araştırır ve sorgular.

Türk Tefekkür Tarihindeki Yeri

Matürîdîlik Türk tefekkür tarihinin üç temel ayağından biridir. Matürîdîlik, Hanefîlik ve Yesevîlik. Türk din anlayışının itikadî boyutu Matürîdîlikte kendini gösterir. Türk din anlayışının ameli boyutu Hanefîlikte vücut bulmuştur. Türk tasavvuf anlayışının mistik boyutu da Yesevîlikle gün yüzüne çıkmıştır.

Matürîdîlik hakkında Merhum Prof. Y. Z. Yörükân, “*Matürîdîlik, İslamiyet’in Türk aklından süzölmüş halidir*” demiştir. Gerçekten Matürîdî olmasaydı Türkler’in inanç dünyasının ne olacağını tam olarak tahmin edemezdik. Nitekim Matürîdîlikten kopmalar başladığı çağlarda, Hurufîliğin ve Rafizîliğin Türk toplumlarında gelişmeye başladığını tarih tespit etmektedir.

Buhara Semerkant medreselerinde Matürîdî’nin metodolojisi hâkimdi. Aklın ve bilginin öne alındığı bir eğitim sisteminde yaratıcı zekâyâ sahip pek çok insan yetişti. Tıpta, astronomide, felsefede ve diğer tabii bilimlerde pek çok kimsenin yetiştiğini biliyoruz. İslam dünyası altın çağını yaşamıştır. Ancak sebeplerini biraz sonra açıklamaya çalışacağımız gibi, Büyük Selçukluların kurduğu medreselerde eğitim ve öğretim Abbasilerin baskısıyla Eş’arîliğe ağırlık verilince Matürîdîlik arka plana atıldı. Böylece medreselerde eğitim ve öğretimin temelindeakil yerine nakiller aldı. Eleştiri ve sebepleri araştırma ilkeleri yavaş yavaş terk edildi. Böylece İslam dünyasından akıl, felsefe ve bilim de hicret etmeye başladı. Endülüs’te son yükselişini yaptı. Ancak oradan da batıya göçtü. Hala avdet eder diye bekliyoruz. Akla ve bilime yeterince değer vermez ve Matürîdî’nin din anlayışını topluma hâkim kılmazsak, daha çok bekleriz.

Matürîdîliğin İhmal Ediliş sebepleri

Tarihi akış içinde Matürîdîliğin İslam toplumlarından, özellikle Türk toplumundan ihmal ediliş sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-İslam toplumlarında yerleşik zihniyetlerden biri Arapçılıktır. Arap olan bir âlim Arap olmayan âlimlerden hep üstün görölmüştür. Hatta 4 mezhebin fıkıh kitaplarına bakarsanız, mesela evlenmede denklik hususunda Şafî mezhebine göre, Arap olmayan erkekler, Arap olan kadınlara denk olamaz. Veleve ki anası Arap dahi olsa denk sayılmaz. Arap olmayan bir âlim de cahil bir Arap kadınına denkti. Buradan anlaşılan şudur: Arabın cahili Arap olmayan âliminden daha üstündür. Durum böyle olunca her alanda bir Arap hayranlığı başladı. Ne de olsa “*kavm-i necip*” idiler. Sanki hepsi de Hz. Peygamber nesliymiş gibi,

2-Matürîdî’nin siyaseten verdiği fetva ihmal edilmesine etkili olmuştur. Sâmâniler zamanında hutbede imamın hükümdar için “*şehinşah*” ifadesini doğru bulmamış. İmamın şirke girdiğine dair fetva vermiştir. Çünkü şahlar şahı anlamında olan bu söz Allah’a ait bir sıfattır. Hükümdar bir kul olduğu için bu sıfatı kullanamaz demiştir. Gerçekten padişah olsun, hükümdar olsun başkalarının kendilerine “*sultanlar sultanı, padişahlar padişahı, şahlar şahı, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, cihan sultanı, denizlerin ve karaların tek hâkimi*” vb. sıfatlarla

hitap etmelerinden hoşlanırlar. Kendilerini toplumdan ayrı ve üstün gördükleri için vasat sıfatlarla hitap edilmek istemezler. Kaldı ki, “*şehinşah*” ifadesini bir şirk olarak gören bir âlimin düşüncelerinin medreselerde okutulmasını pek istememiş olabilirler. Bu husus da Matüridî'nin ihmal edilme sebeplerinden biri olabilir.

3-Yöneticiler ekonomik, askeri ve hukuki dayanağın yanı sıra dinî meşruluğu da arkalarına almak isterler. Dinen meşru olmayan hiçbir sistem ayakta kalamaz. Dini meşruluk zamanla yöneticilerin dinî kimliğe bürünmesini ve dinî kişi ve grupları kendilerine çekmek isterler. Nitekim Matüridî, Raşit halifelerin seçimle geldiklerini beyanla, devlet başkanlarının seçilme gelmesini istemiş, saltanata cevaz vermemiştir. İktidarların yanlışlarına karşı çıkmış ve hocası İmam-ı Azam gibi çileli bir hayatı tercih etmiştir. Eş'ari ve İmam Gazzalî, iktidarın kendilerini çekme politikasına karşı meyilli olmuşlar, seçim sistemini önermek yerine babadan oğula geçen saltanat sistemini tercih etmelerine engel olmadıkları gibi, en azından ses çıkarmamışlardır. Çünkü en kötü Emir(hükümdar), emirsizlikten iyidir düşüncesinde olan Eş'ariler, iktidarın zulmüne karşı çıkmamanın ve yanlışlarını düzeltmeye kalkmanın toplumu felakete götürür düşüncesiyle yanlış olacağını söylemişlerdir. Halk gittikçe kadercı olmuş iktidarın yanlışlarına karşı çıkmamıştır. Halkın muhalefet etmemesi ve yönetimden memnun olmasa bile memnun gözükmeleri yönetenlerin çok hoşuna gitmiş, Eş'arilik onların da desteğiyle geniş coğrafyalara hızla yayılmıştır. Bu husus da Matüridîliğin ihmal edilmesinin bir diğer sebebi olmuştur.

4-Bilginin kaynağı hakkındaki görüşleri de ihmalinin bir diğer sebebidir. Zira hadisler konusunda Matüridî, hocası İmam-ı Azam gibi, çok titizdir. Hiçbir hadisi araştırmadan kullanmaz. Çünkü Hz. Peygamber adına birçok hadis uydurulduğunu bilir. Emevilerin dine yaptıkları suistimallerden dolayı rivayetlere pek önem vermez. Bu da Emevi Arap hayranları ve hadis tüccarlarının işine gelmemiştir. Matüridî'yi terkle işe başlamışlardır. Bu husus da onun ihmal edilmesinin bir diğer sebebidir.

5-Matüridî tasavvufa hep mesafeli kalmıştır. Çünkü mutasavvıflar, sezgiyi temel bir bilgi kaynağı haline getirmişlerdir. İçeride doğan bilgilerin objektif bir bilgi olamayacağı için, kesinlik arz etmeyen bir bilgi olarak değerlendirir. Bu görüşü de onun tasavvufa mesafeli durmasını zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla tekke ve zaviyelerde de ihmal edilen bir düşünür olmuştur.

6-Selçuklular döneminde Matüridîlik vardı. Medreselerde eğitim ve öğretimde yer alıyordu. Ancak Vezir Nizamülmülk'ün Bağdat'ta açtığı Nizamiye Medreseleri'nde Gazzalî'yi baş müderris tayin etmeleri pek olumlu olmamıştır. Çünkü Gazzalî Eş'arî'dendi. Ayrıca Abbasiler'in telkiniyle Eş'arî kelami Nizamiye medreselerinde yaygın bir biçimde okutulmaya başlandı. Bu demektir ki, Matüridîliğe Bağdatta geçiş yoktu. Böylece buradan mezun olanlar, Eş'arî kelamını okuyor, âlimler de bu kelimeleri kitaplarını şerh ediyorlardı. Bu husus daha sonra Osmanlı medreselerinde de yerini aldı.

7- Gazzalî'yle beraber Sufilikle-Eş'arîlik birbirini destekliyerek gelişti. Matüridîlik bundan zarar gördü. Çünkü sufizmde kişilerin menkabevi kimlikleri vardı.

Eş'arî'lik bu kimliğe hoş bakarken, Matürîdîlikte bu nevi kimliklerin yeri yoktur. Menkabe edebiyatı sufizmle Osmanlı uleması arasında yaygındı.

8- Osmanlı medreselerinde Kanuni'ye kadar genelde Matürîdîlik hâkimdi. Yavuz döneminde Mısır'ın fethedilmesiyle Eş'arî dünyasının kapısı iyice aralandı. 50 kadar Eş'arî bilim adamı Kanuni döneminde İstanbul'a getirilip medreselere tayin edildi. Çok geçmeden, akıl yerine nakil yer aldı. Felsefe ve pozitif bilimler terk edildi. Yarım asır içerisinde Takiyüddin Rasathanesi 1580 yılında Eş'arî-Hanbeli Şeyhülislam Kadızade Ahmet Şemseddin'nin fetvasıyla hak ile yeksan edildi. Medreselerden mantık, felsefe, aritmetik ve hendese(=geometri) dersleri tamamen kaldırıldı. Çünkü bu ilimler ahirete faydası olmayan ilimlerdi. Alet ilimlerindendiler. Eş'arî, vaktiyle ilimleri “âli” (yüce) ve “âlet” (vasıta) ilimler olmak üzere ikiye ayırmıştı. Tefsir, hadis, kelim fıkıh yüce ilimlerden idi. Diğerleri ise vasıta ilimlerdi. Alettiler. Yüce ilimler varken alet ilimlerin sözü mü olur. Böylece ilimler arasındaki denge bozuldu. Kaldı ki Matürîdî müspet bilimleri, en az din bilimleri kadar değerli görüyordu. Rasyonel metotla hepsi araştırılmalıydı. Olayların sebeplerine inilmeliydi.

9-Osmanlı uleması amelde Hanefî oluşlarından dolayı kendilerine Matürîdîyîz diyenler maalesef hep Eş'arî mantığıyla düşünüp karar veriyorlardı. Bilmeden Matürîdî idiler. Hatta pek çok ulemanın icazetinde hocalar silsilesi Matürîdî âlimlerden Eş'arî âlimlere geçer. Bu bile eğitim ve öğretimde Eş'arîliğin ne zaman yer tutmaya başladığının göstergesidir. Nitekim Osmanlılarda okutulan kelim kitaplarındaki Matürîdîlik ise, şerhler üzerinden sansürlenmiş bir Matürîdîlik göze çarpmaktadır.

10-Matürîdîliğin ihmali tarih boyunca gözden kaçmamıştır. Selçuklularda Nesefî tarafından, Osmanlılarda İbn Kemal tarafından, Cumhuriyet döneminde de Atatürk tarafından yeniden gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduğunda Atatürk, Diyanetten Hanefîlik ve Matürîdîlik üzerine fetva vermesi talebinde bulunmuştur.

11- Matürîdîlik günümüzde birçok araştırmacının üzerinde çalıştıkları bir konu olmuştur. Ayrıca eserlerinin Türkçeye tercüme edilmesi ve tefsirinin tıpkıbasımı yapılarak tercüme çalışılması haberleri sevindirici haberlerdir.

Netice itibariyle İslam dünyasının Matürîdî'den uzaklaşması, İslam aklından uzaklaşması anlamına geldiği ayan beyan ortadadır. İlmin ve aklın önündeki engelleri kaldıran yegâne kitap Kur'an'dır Kur'an'daki ayetlerin sayısı bellidir. Kur'an'a uyan sahih hadislerin ne kadar olduğu da bellidir, ama belirsiz olan insanın ihtiyaçları ve sorunlarıdır. Bunlar ise sınırsızdır. Şu halde Matürîdî'nin dediği gibi, akıl ve içtihatlar her dönemde zorunludur.

Kaynaklar

- Ecer**, Ahmet Vehbi, *Büyük Türk Alimi Matürîdî*, Yesevi yayıncılık, İstanbul, 2006
- İmamoğlu**, Rağıp, *İmam Ebu Mansur el-Matürîdî ve Tev'vilatü'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, Ankara, 1991
- Kutlu**, Sönmez, *İmam Matürîdî ve Matürîdîlik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2003
- Matürîdî**, Ebu Mansur Muhammed, *Kitabu't-Tevhid*, tahkik, F. Huleyf, Mektebetu'l-İlmiyye, Ofset baskı, İstanbul, 1979
- Özcan**, Hanifi, *Matürîdî'de Bilgi Problemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Baskı, İstanbul, 2012
- Yakıt** İsmail, *İslam'ı Anlamak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005
- Yakıt**, İsmail, *Türk-İslam Düşüncesi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2002
- Yazıcıoğlu**, M. Sait, *Matürîdîye ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Mili Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1982